

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

Székely nacionalizmus vagy rendi öntudat?

PILLANTÁS A 18—19. SZÁZADOK FORDULÓJÁNAK
SZÉKELY KÖZÉLETÉBE

Székely nacionalizmus a 20. század alkonyán? A politofógusok kissé tanácstalanul fogadták ezt az első látásra valóban bizarr jelenséget. Reakciójuk érthető, hiszen a *nacionalizmus* a modern nemzetek sajátja, míg az emberemlékezet óta magyarul beszélő *nemes székely nemzetet* csupán a középkori Erdély *rendi natiójaként* tartották számon, mely azonban a korszerű értelemben vett nemzetté válás szakaszában a magyarság szerves részeként, a magyar nemzeti érdekek áldozatkész és öntudatos védelmezőjeként jelentkezik.

A Székelykeresztúri Székely Ifjak Fóruma köré tömörült csoport ideológusa, G. Borbély Levente állítja és bizonygatja: a székelység igenis nemzet. Okfejtésében előbb székely *etnoszról* beszél, melyet nagyvonalakban a sztálini nemzetdefiníció alapján próbál meghatározni („...olyan emberi közösség, amelyet a következő tényezők kovácsoltak össze: a közös származás, sors és történelem, az ennek folyamán kialakult közös anyagi és szellemi *műveltség*, az ennek megfelelően kialakult társadalmi, politikai szerkezettel és az *etnikai öntudattal*, amely mindezeknek élő tárháza.”),¹ kifejezve — nyilván szándékosan — a felsorolásból a *nyelvet*. E mulasztásra később visszatér: „...a nyelvet illetően azt is kell tudni, hogy egy népnek három nyelve van: a beszélt, az írott és az énekelt. Ebből a háromból csak egy lett finnugor (magyar).”² A nyelv kapcsán párhuzamot von a magyarul beszélő székelyek és az angolul beszélő amerikai négerek meg az írek között. Különös: a brosúra megjelenésével csaknem egy időben egy román újságíró tollából olvashattuk, hogy „...a nyelv nem lehet a nemzet egyedüli meghatározó kritériuma (lásd Dél-Amerikában a spanyolul beszélő argentinok, bolíviaiak, kolumbiaiak, peruiak, venezuelaiak stb.). Következésképpen az osztrák—magyar dualizmus idején elmagyarosított, de nemzeti öntudatukat megőrző székelyek vissza kell hogy kapják nemzeti státusukat...”³

Visszatérve G. Borbély Levente fejtegetéséhez: ő a csonkított sztálini pontok alapján meghatározott közösséget székely *etnosznak* nevezi, bizonyára maga is érezvén, hogy sem a definíció, sem a közösség, amelyre vonatkoztatja, nem felel meg csak igen hiányosan azoknak a követelményeknek, amelyek figyelembevételével egy nemzet egyénisége körvonalazható. Az ekképpen *etnoszként* (magyarán: *népként*) definiált székelység azonban a brosúra szövegében váratlanul *nemzetként* jelentkezik, mégpedig a szó modern értelmében. Mikor és miképpen vált azzá? — erre nem kapunk választ.

Jelen tanulmány nem vitairát, hiszen G. Borbély Levente füzeté, melyben a mítosz keveredik egy indokolatlan és reménytelen közéleti kaland forгатókönyvével, historiográfiai szempontból *kuriózumszámba* sem vehető. Mindazokat, akik szóra méltatták, a háttérben zajló jelenségek készítették arra, hogy állást foglaljanak. Nem néhány fiatal délibábos álma a nyugtalanító, hanem az a politikai *hazardjáték*, melyben az általuk keltett hangulatot próbálják felhasználni a történeti igazságot többnyire jól ismerő kalandorok, akik egy hagyományokra alapozott, de perspektíva nélküli, ráadásul kidolgozatlan és zavaros autonómia-

terv meghirdetésével robbantottak ki nemzetközi botrányt. Az 1991 őszen lejátszódott események Bibó István évtizedekkel korábban megfogalmazott gondolatát igazolták: „...az önrendelkezési elv sérelmeinek zavarkeltő, destabilizáló szerepe nyilvánul meg abban, hogy hatásuk jelentőségében messze túlmegy az érintett elégedetlen lakosságon, s kiterjed az egymással szembenálló érdekelt országok egészére... Ez a hatás legfőképpen abban nyilvánul meg, hogy az önrendelkezésből kiinduló nemzeti tudatot szembefordítja a demokráciával. Különösen fenyeget ez a demokratizálódás átmeneti állapotában lévő... országokban; az illojális vagy annak tekintett államrészek vagy kisebbségek léte a szabadságjogok felfüggesztésére, s ezzel az egész ország demokratizmusának megrontására ad kézenfekvő jogcímet; a békés úton ki nem elégülő önrendelkezési igények külpolitikában és belpolitikában veszélyes és ugyancsak antidemokratikus kalandorpolitikára adnak indítást; végül az önrendelkezés kilátástalansága az azt elérni nem tudó népekben vagy embercsoportokban kiábrándult és szabadságellenes ideológiák és mozgalmak fellépésére ad tápot.”⁴

Mindezek tudatában, hogy elejét vegyük az újabb politikai ballépéseknek, kötelességünk tudomásul venni: bár nincs tömegalapja (az ún. „székely autonómia-terv” nyilvánosságra hozatala alkalmával, 1991 októberében a székelység magasfokú politikai érettségéről tett tanúbizonyítást), székely „nacionalizmus”, mégiscsak létezik. Indokolt-e, vagy csak a politikai demagógia eszköze, vannak-e újkori előzményei, vagy csupán az Orbán Balázs nyomán (re)folklorizálódott, a székely mitológiával egybeolvadó történeti hagyományokban gyökerezik? Talán közelebb kerülünk e kérdések megválaszolásához, ha megvizsgáljuk: miként viselkedett a székelység abban a korban, amikor a közép-kelet-európai régióban élő népek nemzetévére, nemzeti ébredésére végbement.

*

Általánosan ismert tény, hogy a felvilágosodás, mely nyugaton a társadalmi megújulás eszmei kerete volt, Közép-Kelet-Európában erőteljes nemzeti színezetet nyert. A Habsburg Birodalom etnikai sokszínűsége, az erre ráépülő és — nyugati perspektívából mindenképpen — elavult társadalmi viszonyok következtében az itt élő népek nemzeti ébredése bonyolult folyamatként jelentkezik, melyben nemzeti és rendi érdekek több síkon keresztezik egymást. A magyar rendek Bécs központosító politikáját próbálják semlegesíteni, míg a szerbek, szlovákok, románok, azaz (egyelőre a saját rendi önkormányzattal és a magyarokhoz hasonló előjogokkal rendelkező horvátokat leszámítva) a történelmi Magyarország jelentősebb nem magyar népei a magyar nemességgel kerülnek szembe, törekvéseikhez a kezdeti impulzust pedig éppen a bécsi udvartól kapták (a görög katolikus erdélyi román püspökség és papi szeminárium a 17—18. századok fordulójától, a pozsonyi szlovák papi szeminárium II. József korában, a szerb ortodox egyház támogatása a saját nyelvű tankönyvek, iskolák terén az orosz befolyás ellensúlyozására), mely tudatosan segítette őket egy saját értelmiségi réteg kitermelésében.

Hol helyezkedik el az érdekek eme bonyolult szövevényében a székelység?

A 18. századi székely rendi „nacionalizmus” két hevesebb hullámban nyilvánult meg: az 1760-as évek elején, a határőrezredek felállítására leereagálásaként, és az 1780-as években, a II. József-féle reformok elleni szervezett tiltakozás formájában.

A nyugaton viselt háborúk (hétéves háború — 1756—1763) következtében a birodalom keleti határainak védelme foghíjassá vált, növelve a tatár beütések és az ellenőrizetlen népmozgás nyomán a pestis beszivárgásának veszélyét. A Rákóczi-forradalom óta határőrszolgálatot teljesítő polgári zsoldos őrség (az ún. „plájások”); ugyanis — a központi hatalom megítélése szerint — elégtelen volt a feladat teljesítésére. Br. Buccow Adolf Miklós, Erdély 1761 elején kinevezett katonai parancsnoka, miután megbízatásának első évében sikeres toborzást folytatott a határ menti román vidékeken, ahol a kecségtető előnyök és szabadal-

mak fejében (jobbágyterhek alóli mentesülés) a lakosság buzgón íratta magát a határőrezredbe, 1762 nyarán megkezdi a székely ezredek felállítását. A székelyeket először a Br. Schröder ezredes által aláírt, a királynő nevében tett előterjesztés — politikusán — ősi harci érényekre apellálva próbálja önkéntes határőrszolgálatra bírni.⁵

A Gyergyóban megkezdett toborzás alkalmával viszont a nép azzal érvelve, hogy „...ők mindíg szabadok voltak s katonáskodni is nem rendezte, hanem törvényeik s kiváltságaik értelmében szoktak volt törvényesen rendelt honfitársaik vezetése alatt...”,⁶ megtagadja a fegyverfelvételt.

Udvarhelyszéken a bizottság fenyegetőzés és egyfajta — egyelőre visszafogott — erőszak útján próbál sikert elérni, de a főparancsnok tartva a székvárosban összesereglett, egyre türelmetlenebb tömeg indulatától, meg bizonyára számolva azzal is, hogy ez a Székelyföld közepén elhelyezkedő vidék nem igazán fontos stratégiai szempontból, néhány napos huzavona után 1762. szeptember 18-án elhagyja Székelyudvarhelyt. Az anyaszék megmenekült, ám Buccow és emberei ezt követően mind erőszakosabban és kitartóbban lépnek fel Csikban, Gyergyóban, Kászón- illetve Háromszéken, valamint Udvarhelyszék Bardóc fiúszékében. Udvarhelyszék kedvező helyzete arra készíti a szomszédos székek lakóit, hogy „közönségéhez” mint a „székely natio főbb tagjai”-hoz forduljanak (mint Háromszék lófő és gyalog székelyei átíratukban, melyet Udvarhelyszék közgyűlése 1763. július 12-én tárgyalt és vett jegyzőkönyvbe). Ezt a megszólítást Udvarhelyszék *anyaszéki* minőségének elismeréseként is értelmezhetjük (amitől a többi szék tisztviselői korábban nyilvánvalóan idegenkedtek). Az egyébként tisztázatlan eredetű, különben is régen elavult anyaszéki státusz, mely a gyakorlatban a székely nemzetgyűlések Udvarhelyszék valamely helységében való tartásában (lehetséges magyarázat a központi fekvés) és az itt rövid ideig — bizonyítottan 1505-től 1562-ig — működő fellebbviteli törvényszék létében nyilvánult meg (a köztudattal ellentétben Székelyudvarhely, az „anyaváros” sohasem volt a székelyek főkapitánya, és még kevésbé a székely ispán székhelye), a 18. század körülményei között látszólag visszanyeri időszerűségét. Udvarhelyszék köznemesei pedig érezvén, hogy a határőrkatonaság terhétől szorongatott székek tőlük várják a segítséget, mintegy „nemzetmentő” szerepben tetsszelegve fordulnak székük tisztjeihez, jelezve, hogy a nemzet „súlyos bajai” orvoslására „megmásholatlan” szükségük lenne a székelyek mindennemű „törvényeire, diplomáira, privilégiumaira, constitutiojaira, indultumaira, szokásaira, etc.”, ezért kéri „az egész archiumot (így!) első levéltől fogva utolsó levélíg felhányattatni”, a talált „szükséges instrumentumok” másolatait pedig kezűkhöz adni.⁷ A szövegből kitetszik: ők még esküdni merettek volna arra, hogy a székelyek ősi törvényeit tartalmazó legendás nemzeti levéltárnak valahol ott kell lappangani az anyaszék archivumának egyébként valóban gazdag és viszonylag régi iratanyagában.⁸

A politikai harci eszközként bevetett történelmi érvelés — amelynek szilárdabb megalapozásához kellett a székelyek régi törvényei, diplomái, privilégiumai, constitúciói, indultumai (kedvezményei), szokásai — a korabeli jogsérelmeket panaszó beadványok, társadalmi vagy nemzeti igazságtalanságokat leleplező írások gyakori kelleke, találkoznak vele Európa-szerte, a francia felvilágosodás képviselőinek munkáiban (lásd Rousseau *Társadalmi szerződés*) éppúgy, mint az akkor születő román nemzeti ideológia alapokmányaiban.

Ebben a szellemben fogant a háromszéki lófő és gyalog székelyek fennebb már idézett átírata is, melyben a Lipót császár 1691-es diplomája, majd VI. Károly, és végül Mária Terézia által elismert „schitiai nemes prerogatívák”-ra hivatkozva tiltakoznak a határőrség felállításá ellen.⁹ Udvarhelyszék köznemesei a háromszékiekéval egyazon napon jegyzőkönyvezett emlékiratban figyelmeztetik az anyaszék tisztjeit és főnemeseit: „...egy nemzetből, Hunortól és Magortól egyaránt származtunk nagyságtokkal, és azután Schitiából kijövén, egy áron vásárlók meg sován földünköt...”. Szerintük a *Tripartitum* nemcsak közös származásuk, hanem a nemesi és székely szabadságok „egyenlőségének” is bizonyítéka,

mert — mint írják — „...senki alább való nem lett azon törvény szerént, hanem aki a comunitas poroncsolatját nem teljesítette, az olyanok (...) avagy megölettek, avagy örökös jobbagyságra, szolgálát alá vettettek; mi pedig meg nem öletettünk, mert még élünk, de jobbagyságra sem vettettünk, mert senkit nem szolgálunk, tehát edgyenlőségünkben maradtunk...”.¹⁰ A *Diploma Leopoldinumot* meg az *Approbata Constitutionest* ők is érvként használják, akárcsak Csík, Gyergyó és Kászonszék szabad székelyei, a székyüléshez benyújtott, a határórségbe állított személyek és idegen tisztjeik kihágásait felpanaszoló folyamodványukban.¹¹

A II. József korabeli székely rendi defenzíva a határőrezredek szervezése idején tapasztalt ellenálláshoz képest sokkal bonyolultabb jelenség: akkor a székely rendek soraiból is csak a közvetlenül érintett réteg, azaz a székek „közönsége” lépett fel, a vármegyei nemesség, de a jelek szerint a székyföldi „föemberek”, meg a székek tisztségviselői is eléggé közömbösen szemlélték az eseményeket, most viszont ott találjuk az ellenzók között a magyarországi és erdélyi vármegyék nemességét, a szász natiót és természetesen a széky székek minden szabad jogállású lakosát.

Az ellenzók megnövekedett tábora, rendi, sőt etnikai összetettsége a reformok szerteágazó, az élet legkülönbözőbb területeit érintő jellegének a következménye.

A széky székekből származó tiltakozó levelek egy gyűjteményét az udvarhelyszéki levéltár *Széky Ládájában* találjuk, ami arra enged következtetni, hogy az akció egyik „koordinációs központja” az anyavárosban volt. A széky rendek leginkább a császár 1784. július 3-án kelt rendeletét kifogásolták, mely Erdélyt a hagyományos közigazgatási határok figyelembevétel nélkül 11 vármegyére osztotta, véget vetve egyúttal a széky és szász önkormányzati szervezetek működésének.¹² Nagy riadalmat keltett a székeben II. József tulajdonképpen soha életbe nem lépett elképzelése is, miszerint a nemességet is adó alá akarta vonni. Ennek hírére ismét az érdeklődés középpontjába kerültek a levéltárak. Ezt olvashatjuk ki az udvarhelyszéki nemes emberek egy csoportjának folyamodványából, melyben felkéri a *Continua Tablát*, hogy „iniciálja” a nótáriusokat a „kezek alatt lévő archívumból” a széky nemzet eredetéről, nemességéről, viselt dolgairól szóló régi levelek kikeresésére, hogy „ezekből és ezek által megerősített” törvényeikből, „nevükben és képükben” egy, a Guberniumhoz címzett „alázatos könyörgő levelet” szerkesszenek.¹³ Ugyanezt kéri még két, azonos szövegű és keltezésű, de más-más egyének kézjegyével ellátott levél is. Jellemző a második aláíróinak sorát záró patetikus hangvételű bejegyzés: „Én Groff Teleki Juliánna, néhai Báró Kemény Sigmond özvegye, ki nemesi szabadságomat életemnél drágábbnak tartom, könyörgök, minek előtte az elvétetnék; vétecsék el életem, azzal nagyobb irgalmasságot vétecsék.”¹⁴

A széky rendek viszonyulását a jozefinista reformprogramhoz tömören összegezi egy 1787-ből való, a királyi komisszáriushoz címzett tiltakozó levél: „Nemzetünk a külső németországi rendtartásra ne erőltessék, törvényünk szerint szabad választásunkból való magunk nemzete tiszteink által tulajdon magyar nyelveinken kormányoztassunk, törvényünk ellen közinkbe bejött jószágtalan tisztek movealtassanak. A Catholikus atyánkfiainak megváltoztatott magyar és deák oskolája, az eltöröltetett tanuló ifjak házai, fundatiói visszaálltassanak, a több religion lévő oskolák meghagyattassanak.”¹⁵

II. József rendeleteinek visszavonása után a rendek várható módon sietnek a kiváltásigaikat védelmező alkotmányos állapot teljes visszaállítására és új törvényekkel történő megerősítésére. Az e célból 1790. június 6-ára, Budára összehívott, végül július 10-én megnyitott országgyűlés egyik vitatott kérdése Magyarország és Erdély uniója volt. Ennek előzménye II. József 1782. május 27-én kelt, ténylegesen csak 1784-ben végrehajtott rendelete a Magyar Királyi Kancellária és az Erdélyi Kancellária összevonására vonatkozóan, jóllehet, ezáltal a császár nem a magyar korona országainak egyesítését, hanem a bürokrácia leegyszerűsítését, végső soron pedig saját központosítási elképzeléseit akarta elősegíteni.

Jellemző a székelyek e kérdésben kifejtett álláspontja. A székek megbízottjai Udvarhely városában tanácskozva elhatározzák (Csíkszék kivételével), hogy követeket küldenek a magyar országgyűlésre, akik „...az új királlyal kötendő szerződéseken, hitlevélben és esküvésben nemes Erdélyországát is, mint a szent koronának tagját befoglaltatni kérik és nemes Magyarországnak Erdéllyel lehető szorosabb uniálatása módjáról értekezzenek.”¹⁶ Elképzelésük alapja, mint ez Udvarhelyszék rendeinek javaslataiból is kiderül, egyféle „cenzurázott unió”, melynél a hangsúly nem az unió tényére, hanem a rendi kiváltságok bebiztosítására helyeződik.¹⁷

Hasonlóképpen viszonyult a kérdéshez az 1790. december 21-től kezdődően ülésező erdélyi országgyűlés is, ahol a nemesek soraiban két tábor alakult ki: Bánffy György gubernátor és hívei az unió mellett, míg Teleki Sámuel és a köréje csoportosult, főleg protestáns nagybirtokosok ellene foglaltak állást. A tervezet, amit végül kidolgoztak, sokban hasonlít az udvarhelyszékiek által javasolthoz. A kérdést az új uralkodó, II. Lipót döntötte el, 1791 februárjában királyi rendelettel újra különválasztva a Magyar és az Erdélyi Udvari Kanceláriát, majd az erdélyi országgyűlés uniótervére válaszképpen közölve a rendekkel: „Én ezt az egyesítést több tekintet miatt meg nem engedhetem”.

Különben e hosszúra nyúló erdélyi országgyűlés nem annyira az unió kérdése körüli bonyodalmak révén vált emlékezetessé, mint inkább a *Supplex Libellus Valachorum* tárgyalása és elutasítása kapcsán. Ez utóbbinak egy, napjaink hangulatkeltésére jellemző utórezgése észlelhető Eugen Poienaru már idézett cikkében: „A székelyeket és románokat egymás oldalán találjuk 1791-ben is, midőn a kolozsvári országgyűlésnek egy-egy panasz-beadványt nyújtanak át: a székelyek az embortelen bánásmód ellen tiltakoznak, melyben a magyar (kiemelés H. G. M.) nemesek részesítik őket, a románok pedig bizonyos követeléseik teljesítése érdekében (lásd: *Supplex Libellus Valachorum*).” Ez a ködös utalás és a ráépített spekuláció talán Udvarhelyszék néhány községe jobbágyságainak panaszlevelére vonatkozik, melyben jobbágság alóli felszabadításukat kérik. A tulajdonképpeni székely beadvány, mely 1791-ben az országgyűlés elé került (A nemes székelységnek aláíratos könyörgő levele az erdélyi fejedelemség három nemzetből álló státusaihoz és rendjeihez) egészen más hűrokat peng: „Nem méltán panaszkodik-e nemzetünk, midőn eredet szerint való és sok ütközetnek veszedelmei között fenntartott drága szabadsága csaknem végképpen elnyomatott? Nem méltán panaszkodhatik-e, midőn törvénye, régi szokása és sokrendbéli királyi és fejedelmi adománylevele méntsegei ellen állapítja sokféle tartozások terhével alacsonyíttatik és avagy maguk a Tekintetes Státusok is nem érzékenyen szenvedik-e, midőn látják természet szerint való atyjokfiat, kiknek nemzeti szabadságuk soha semmi ellenkező törvénnyel, vagy törvényes végzéssel e mai napig el nem töröltetett; törvényekben, szabadságokban, szokásaikban és privilégiumaikban az időnek viszontagságaiban annyira elnyomatattaknak lenni, melyben magát úgy szemléli, mint oly nemes eredethez hasonlíthatatlan maradék, kit ha egyfelől a kezdettel együtt járó ős igazsága, másfelől a mostani kegyelmes Uralkodónak igazságos szerető jósága nem bíztatná azoknak a régi valóságára lehető visszaállításáról, csaknem minden reményességét elveszteni? Midőn látják őket törvénytelen adózással terheltetni, mindenféle nemteleneket illető tartozásokkal szorongattatni, gyermekeiket nemzeti, de törvény ellen állított katonaságba kényszeríteni, a tanulástól elszorítani és idegen nemzeti előljárók által törvénye, szabadsága és minden privilégiuma ellen verettetni, azokat ily sokféle utakon alacsonyíttatni, kik néha napján az országnak legbiztosabb védelmei, vitéz társai voltak.”¹⁸ Nos, ez a privilégiumait makacsul védelmező székely rendiség immár jól ismert hangja.

A II. József reformjai által védekező állásba kényszerített rendek ügködésének következménye a Székely Ládában elhelyezett, 1792-es vízjelzésű papírra frott „Regestruma azoknak a leveleknek melyek nevezetesebbek, és vagy az egész Nemes Székely Natiót, vagy pedig ezen nemes vármegyének Udvarhely Circulusát mely ez előtt székely szék nevezeten hivatott

illetik és ezen nemes vármegye archivumában találtattak”.¹⁹ E nekibuzdulás közepette az 1796-ban felbukkanó, a székelyek történetét a „rabonbánokon” át egészen Attiláig visszavezető „csíki székely krónika” úgy hat, mint olaj a tűzre. Igaz, a krónika hitelességét már a 18—19. századok fordulóján megkérdőjelezték, midőn Aranka György és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság kérésére átvizsgálták gr. Batthyány Ignác római katolikus püspök, Katona István és Benkő József, és úgy találták, hogy „sok olyas mondatik benne ami nagyon furcsa”. Ennek ellenére jeles történészek egész sora (Orbán Balázs, Jakab Elek, Szabó Károly) hitt e kétségtelenül mesterien szerkesztett apokrif kompiláció valóságában, sőt, vannak, akik hisznek ma is, bár Szádeczky Lajos már 1905-ben egyértelműen bebizonyította: a krónika hamis, igazi szerzője Sándor Zsigmond, aki 1796-ban egy birtokper megnyerése és nem utolsósorban családja előkelő származása biztosítása érdekében írta.²⁰

A krónika a végül önmagát is túlélő székely rendi nacionalizmus szívósságának, a „nemes székely nemzet” újkori mítoszának leglényegesebb erőforrása volt. Sokat elárul e tekintetben az a fennkölt büszkeség, amellyel 1818-ban Udvarhelyszék girás-gyűlésének* tagjai kézhez veszik Kilyéni Székely Mihály (a krónika szövegét függelékben tartalmazó) munkájának nekik ajánlott példányát, és ezt „örök emlékezetül” a nemzet legbecsebb iratai közt, a Székely Ládában helyezik el.²¹

A csíki székely krónika felbukkanásával új lendületet nyert rendi hangulat talán legjellemzőbb lecsapódása az ún. „székely nemzeti levéltár” ügye. Az érintett rendek logikája szerint ha Csíkban megőrződött e nagybecsű régi írás másolata, az anyaszék levéltárában eredeti ősrégi szabadságlevelek, törvények kell hogy lappangjanak. Udvarhelyszék notáriusai, majd 1803-tól az „archivum registratióján” dolgozó „guberniális cancellista” és 1804-től a melléje rendelt „archivárius” viszont minden unszolás ellenére sem találnak semmit, ami a szenzációra váró urakat megnyugtatóná. Mint már jeleztük, ez természetes, hiszen a „székely nemzet leveleinek archivuma” a képzelt szüleménye, valójában sohasem létezett. Ezt azonban akkor kimondani a nemzet ellen elkövetett sérelem lett volna. A székely rendiség buzgó védelmezői szentül hitték: ha a nemzeti levéltár nincs Udvarhelyen, akkor másutt kell lennie. Az 1820. február elsején tartott girás-gyűlésen Sombori József kanonok állítja, biztos értesülései vannak arról, hogy a székely nemzeti levéltárból származó értékes levelek találhatóak a segesvári archivumban. A segesvári hatóságok ezt tagadják, aminek következménye az a hosszúra nyúló pereskedés Udvarhelyszék és a segesvári magisztrátus között, melynek a főkormányzók is képtelen véget vetni, és csak az 1848-as év megrázkódtatásai feleltetik.

Tévedés volna azonban a székelység egészét egy makacs rendi védekező állásban önmagát körülzáncoló, csupán valaha létezett, illetve költött privilégiumainak a védelmére-visszaperelésére figyelő ásatag tömegnek vélni. Midőn a 19. század első felében Metternich cenzurán, kémkedésen és rendőri felügyeleten alapuló konzervatív abszolutista rendszerével szemben a Wesselényi Miklós által irányított „vándor patrióták” megpróbálják feléleszteni a közszellemet, a Székelyföld haladóan gondolkodó lakói hozzájuk csatlakoznak. Jellemző e hangulatra egy Marosszék gyűlésén esett incidens és annak folytatása. Amikor a szék „főtisztje” (a főkirálybírónak megfelelő rangfokozat) figyelmezteti a nem tetszése szerint beszélő Wesselényit, hogy tulajdonképpen nem is volna joga szólni, hiszen a székben nem birtokos, a „szabadelvűek” egy telket adományoznak neki Makfalván, melynek adománylevelét a Toldalagi Zsigmond vezette küldöttség nyújtotta át. Wesselényi a tőle várható nemes módon honorálja ezt a gesztust, iskolát építtette az ajándékba kapott telken.

Politikai tisztánlátásról tettek tanúbizonyságot 1834-ben Udvarhelyszék rendjei is, midőn az első reformkori országgyűlésre a szék követéül Wesselényit választották, aki meleg hangú levélben köszönte meg a bizalmat. A „vándor patrióták” vezérének Udvarhely-

* Megyei vagy széki közgyűlés.

szék követeként való szereplése emlékezetes maradt: ő volt „az 1834—35-iki erdélyi országgyűlés lelke, vezérszellemé...; az ellenzék vezére, legnagyobb szónoka, a sérelmi politika bátor előharcosa...”²²

A higgadt politizálás, a dolgok diplomatikus kezelése iránti fokozódó érzék tanúsága Csíkszék közgyűlésének 1841 októberében kelt, „nemes Udvarhelyszék tekintetes nemes rendeihez” címzett íratára is. Kísértenek még egyes, korábban észlelt beidegződések (véshelyzetben az „anyaszékhez” való fordulás, a „szabad alkotmányú székely nemzet”-re történő utalás), ám a felsorolt sérelmekkel, a belőlük fakadó követelésekkel már nem valamiféle régmúlt állapotokat próbálnak reménytelentül visszasírni, hanem, mint írják, „a józan eléhaladást kívánó kor szellemit felfogni tudó magasabbra törekvés nemes érzetétől indítva”, a jövőendő útjait egyengetik. Nevezetesen, tiltakozásuknak hangot adva szavá teszik, hogy „a Nemes ezred kormánya” meghurcoltatott két csíki „őrnököt” (határőr katonai személyt), akik „magyar olvasó intézet” létrehozását, és általában „a nemes székely nemzet némely sérelmeinek törvényes úton orvoslását” szorgalmazták. Tiltakozás tárgyát képezi továbbá az az üzús is, hogy „a székely ezredek az alkalmazatos székely származásúak el mellőzésével, többnyire idegen tisztekkel töltetnek el...”²³

Vizsgálatunk elsődleges célja a 18. század második, illetve a 19. század első felének székelyföldi közéleti hangulatának felmérése, de úgy érezzük, ez hiányos lenne a szellemi élet néhány jelenségének — bár vázlatos — rögzítése nélkül.

Amint láttuk, nem kevés szellemi energiát kötött le a székely eredetmitosz és a történelem egyeztetése, a kiváltságok történelmi érvekkel való igazolása, és ha csupán ezek alapján itélünk, akkor egy öncélú, provincializmusba fulladó székely „művelődés” képe körvonalazódik előttünk. Másfelől azt tapasztaljuk, hogy néhány városban, főleg a jelentősebb iskolák körül, de nemcsak a tanárok és diákok részvételével, hanem az iskolán kívüli érdeklődők bevonásával, aktív közművelődési élet alakult ki.

A csíki határőrezredben történt incidensek kapcsán például szó esett egy magyar nyelvű olvasó intézetről. Ehhez hasonló a Székelyföld több városában működött, így 1833-tól kezdődően az udvarhelyi református kollégiumban, 140-es népes tagsággal. A társaság jegyzőkönyveiből kiderül, hogy meghozatták többek között Széchenyi, Kisfaludy munkáit, a *Századunkat*, az *Aurórá*t. Az egyesület szerepkörét 1835-től a „Museum” veszi át, melynek teljes (szavazó) jogú tagjai ugyan a kollégiumhoz tartozók lehetnek, de voltak iskolán kívüli, „tanácskozási joggal” rendelkező tagok is.²⁴

1837-ben alakult a székelykeresztúri unitárius olvasótársaság, melynek ülésein a *Vasárnapi Újságból*, az *Athenaumból*, illetve a résztvevők saját munkáiból tartottak felolvasást, 1838 márciusában pedig *Tavaszi Bimbók* címmel lapot indítottak. Az „ifjúsági könyvtárát” viszonylag csekély tagdíj ellenében a kollégium diákjain kívül a „városi és vidéki értelmes közönség” is használhatta. A társaságnak amolyan „levelező” tagjai is voltak, mégpedig később híressé vált kolozsvári „deákok” (Berde Áron, Kővári László, Jakab Elek), akiknek leveleit az összejöveteleken felolvasták, „s azok által épülnek, buzdulnak”.²⁵

Különösen jelentős a kézdívarshelyi és csíkszeredai katonai iskolák 1841-ben alakult egyleteinek tevékenysége, ahol a felolvasásokon kívül hazafias szavazatok hangzottak el, sőt, mint Jakab Elek írja, „politikai eseményekről beszélgettek”. Az alapítók célja — ismét Jakab Eleket idézve — az „önművelés, a hazaszeretet, nemzeti érzés és magas kötelesség-érzet szíveikben s növendékeikben felbresztése és öntudatosá tétele volt”.²⁶ Az ezredparancsnokság által kezdeményezett megtorló intézkedések ezek után érthetőek...

A korabeli sajtó rendszeres olvasásának igénye különben nem korlátozódott a városok területére, könyveket, folyóiratokat beszerző és kölcsönző művelődési egyletek működtek ez idő tájt a Székelykeresztúr környéki falvakban is, így Tordátfalván, Medeséren, Etéden, Alsósímenfalván.²⁷

Az anyanyelvű művelődés másik forrása, a kor haladó eszméinek érlelője és terjesztője

a marosvásárhelyi és székelyudvarhelyi református kollégiumokban kibontakozó világi színjátszó mozgalom. Az udvarhelyi kollégiumban 1801-ben felállított „járdó szín”-re létrehozója, fő mozgatója és házi szerzője, Szigethi Gyula Mihály professzor szerint azért volt szükség, „*hogy korcsosodni kezdett anyanyelvünk jobban kimíveltessék*”. Akárcsak az olvasóegyletek tagsága, a „járdó színek” közönsége is az iskolák falain belül és kívül élők közül egyaránt verbuválódott.

Pezsgés észlelhető a „szellemi elit” körében is. Nemcsak arról van szó, hogy e tájegység a felvilágosodás és reformkor időszakában több kiemelkedő személyiséget adott a magyar kultúrának (Benkő József, Baróti Szabó Dávid, Kőrösi Csoma Sándor, Bölöni Farkas Sándor, a két Bolyai), de össznemzeti vonatkozásban is jelentős kísérletek történnek egy színvonalas művelődési élet intézményes kereteinek megszervezésére (Aranka György Marosvásárhely központtal működő „Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társasága”).

*

Befejezésül próbáljunk összegezni. A határőrezredek szervezése idején előjogaikat konokul védő székely rendekkel találkozunk, melyek feledve a korábbi lokál-érdekeket, az anyaszék köré egyfajta „pánszékely” unióba próbálnak tömörülni. Ám, mivel mind a privilégiumok, mind pedig a székely szolidaritás általuk elképzelt formája időszerűségüket veszítették, kézzelfogható eredmény nem születik. Nem észlelhetünk azonban semmiféle székely—magyar szembenállást. A nemeknek csupán passzívításukat róják fel, de ezt is úgy, hogy közben felhívják figyelmüket a közös ősökre: „*egy nemzetből, Hunortól és Magortól egyaránt származtunk Nagyságtokkal...*”

II. József reformjaival szemben már egy tökéletesen egységes székely—magyar közös front lépett fel. Ez a szolidaritás részben a két rendi natio helyzet diktálta érdekazonosságát tükrözi, de jelentkeznek már az etnikai összetartozás tudatos vállalására utaló jelek is. Így, a társadalmi vonatkozásain túl entikumközi konfliktussá fajult Horea-féle lázadás alkalmával bevetett székely katonaság — Makkai Lászlót idézve — „amennyire megállapítható, teljesen a nemességgel azonosítottá magát, nyilván népi ösztöneinek engedve”, továbbá, a véresebb eseményekhez közelebb eső aranyoszéki székelyek „tömegesen keltek fel a nemesség segítségére, s a nemesség mindenütt fellélegzett, ahol a székely katonaság megérkezett”.²⁸ 1787-ben, a székely és magyar rendek Cserei János és Türi László révén közös memorandumban fogalmazzák meg sérelmeiket (a szászok külön!), melyben hangsúlyozzák, hogy a rendek a szent korona tagjai, a törvények felfogatását látják abban, hogy a concivilitással „jövendőnek”, „idegenek” váltak velük egyenjogúakká, és erélyesen tiltakoznak a német hivatali nyelv bevezetése ellen, mely következtében „a magyarok idegenek lettek saját hazájukban”.²⁹

A II. József-féle centralizációs kísérlet azáltal, hogy a magyar rendek és a polgári nemzet ellenszenvét egyaránt magára vonta, a nemzeti öntudat valóságos próbaköve volt, élesen elkülönítve a magyarságot az ország egyéb etnikumaitól. *A székelység pedig a nemzetté válás eme döntő szakaszában a magyar nemzet szerves részeként jelentkezik.* E kérdés megítélésében ne tévesszen meg a székelyföldi túlfűtött rendi hangulat, hiszen ugyanez lett úrrá a vármegyéken is. A levéltárak ostroma, a privilégiumlevelek utáni vadászat sem székely specialitás, a magyar vármegyei levéltárakban ez idő tájt kialakult viszonylagos rend és áttekinthetőség az előjogi bizonyítottakait hasonló buzgalommal vigyázó nemesség addig soha nem tapasztalt arányú érdeklődésének és megbecsülésének köszönhető.³⁰

Ami megkülönbözteti a 18. és 19. századok fordulójának székely nacionalizmusát az ősszmagyartól, az a főképpen 1796 után hangoztatott hun—székely eredetmítosz, mely alapján a székely rendek úgy érzik, hogy őket mint elsőként érkezett honfoglalókat mindenkinél több előjog illeti. A *prioritáselméletek* politikai harci eszközként történő bevetése a Habsburg Birodalomban a társadalmilag „hátrányos helyzetű”, emiatt a polgárosultság és

civilizáció alacsonyabb fokán álló, következesképpen kisebbségi komplexusokkal küzdő népeire volt jellemző. Ez a Székelyföld lakosságára, ahol viszonylag korán fejlett írásbeliséggel számolhatunk, ahol több száz éves középfokú tanintézetek működtek, nem áll. Az archaikus székely „katonatársadalom” bomlása azonban ingadozóvá tette a rendek lába alatt a talajt, és ugyanakkor csábítóan kínálkoztak a középkori krónikáknak a székelyek hun származására utaló feljegyzései. Valószínűleg ez utóbbiak folklorizálódása képezi a hun—székely prioritásemélet tudati alapját, melynek a csiki krónika felbukkanását követő népszerűsége, a székely mondavilág korábbi rétegeivel történő egybeolvadása természetes jelenség. Ez viszont nem több, mint a székelyföldi magyar nacionalizmus „couleur local”-ja.

E rövid visszatekintés nem azzal a céllal íródott, hogy eldöntse a székelyek etnikai hovatartozásának kérdését, mely mellesleg a szerző véleménye szerint régóta eldőlt. Annyit viszont meg kell jegyeznünk, hogy az 1876-os területi-közigazgatási törvényt, mely a székek önkormányzati rendszerét formálisan is megszüntette, székely Trianonnak, a székely nemzet felszámolásának³¹ kikiáltani hatásvadász történelmi spekuláció. Már csak azért is, mert egy létező, a szó korszerű értelmében vett nemzetet adminisztratív úton megszüntetni nem lehet. Különbösen egy közösség etnikai hovatartozását nem a történelmi érvelések, hanem az illető embercsoport egyéneinek önazonosságtudatán alapuló kollektív opció határozza meg. E tekintetben sokatmondó Orbán Balázs példája, akinél senki sem hitt őszintebben a székely—hun eredetmítosz valóságában, mégis végrendeletében így ír: „családdal nem lévén megáldva a magyar népet tekintem családomnak s azt is kívánom fő örökösömmé tenni”.

JEGYZETEK

1. G. Borbély Levente: A székelység és szerepe térségünkben. A Székely Ifjak Fóruma belső kiadványa, Székelykeresztúr, 1991. 5.
2. Uo. 7.
3. Eugen Poienaru: O minoritate în majoritate: secuii din România. *Gazeta de Vest*, 1991/62.
4. Bibó István: A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás. Válogatott tanulmányok, IV. köt., Bp., 1990. 404—405.
5. Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése 1762—64-ben. Bp., 1908. 256. (a továbbiakban: Szádeczky, 1908.)
6. Jakab Elek—Szádeczky Lajos: Udvarhely vármegye története. Bp., 1901. (a továbbiakban: Jakab—Szádeczky.)
7. Szádeczky, 1908. 403—404.
8. Később kiderült: a székely nemzeti levéltár töredékeként emlegetett „Székely Láda” vagy „Nemzeti Láda” (ma a Kolozsvári Állami Levéltár részét képező Udvarhelyszék Levéltára egyik állaga) tulajdonképpen ebben az időben (a 18. században) jött létre, a levéltárat „az első levéltől az utolsó levélig” felhányó nótáriusok jóvoltából, akik ide helyezték el azokat az iratokat, melyek szerintük az „egész nemzet” jussát képezték, valamint a hasonlóképpen értékesnek ítélt adományokat. Vö. Hermann Gusztáv Mihály: *Legenda és valóság a székely nemzeti levéltárról. Székelység*, 1991/3.
9. Szádeczky, 1908. 415.
10. Uo. 419.
11. Uo. 427.
12. Udvarhelyszék Levéltára a Kolozsvári Állami Levéltárban. Székely Láda, 26. (II. 14.)
13. 1784. február 27-én keletkezett levél. Székely Láda, 25. (II. 13.)
14. A két azonos szövegű, különböző személyek által aláírt levél keletkezése: 1784. február 25. Székely Láda, azonos jelzet.
15. Udvarhelyszék Levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 1787. 1/7.
16. Jakab—Szádeczky. 542.
17. Uo. 543—544.
18. Böződi György: Székely bánja. Bp., 1985. 106—107.
19. Székely Láda, 87. (V. 5.)
20. Szádeczkynek a korszerű forráskritika jegyében végzett elemzését nincs módunkban itt részletekbe menően ismertetni, csupán következtetéseit idézzük: „1. A krónikát nem 1533-ban írták és nem 1695-ben másolták le az aláírt személyek, akik nagybárá nem is léteztek. 2. Sándor

Menyhért várában sem írhatták, mert olyan nem volt, s nem tudunk Sándor Menyhértről sem. 3. Nem régi görög és latin oklevelekből szerkesztették, mert olyanok a Sándor család birtokában nincsenek és nem is voltak. 4. A Sándor család hamis genealógiáját 1796-ban szerkesztették, s akkor szerkesztették, illetőleg hamisították a krónikát is. 5. A pogány-áldozókelythül szerepeltetett kókuszdió-serleg nem ősrégi, hanem 17. századi ötvösmunka. 6. A székely krónika családi hiúság és anyagi érdekek céljaira készült, hogy egyik, anyai ágon bárók és grófok ivadékául büszkélkedő Sándornak az Árpád nemzetségből való ősi vezéri leszármazást fitogtasson, s hogy a százados Apor—Sándor perben tanúbizonyságot szolgáljon.” (Dr. Szádeczky Lajos: A csiki székely krónika. Bp., 1905. 73.)

21. Székely Láda, 65. (VIII. 14.) Figyelemre méltó eset a csiki krónika utóéletében a legismertebb irodalmi feldolgozásának keletkezése: Jókai a Kiskirályok című regényében Tanussy Decebál alakjával teszi nevezetessé a dicső őseket vadászó nemest, akit előkelő családja utáni vágyát kihasználva minden vagyonából kiforgat Vakkandy Anonymus, a sokoldalú, profi történelemhamisító. De maga Jókai is belétesik a legmérészebb Vakkandy Anonymus, azaz Sándor Zsigmond csapdjába, ihletforrásul használva a csiki krónikát. Az eredmény: a Bálványosvár című regény...
22. Jakab—Szádeczky. 558.
23. Hermann Gusztáv Mihály: Egy ismeretlen oklevél 1841-ből. *Székelység*, 1990/2.
24. Vita Zsigmond: Művelődés és népszolgálat. Bukarest, 1983. 123—124.
25. Sándor János: A székelykeresztúri unitárius gymnasium története. Székelykeresztúr, 1896. 281—282.
26. Vita Zsigmond, i. m. 126.
27. Uo. 135—136.
28. Makkai László: Magyar—román közös múlt. Bp., 1989. 187.
29. Erdély története: Bp., 1986. II. 1109.
30. Degré Alajos: A magyarországi vármegyei levéltárak története. *Levéltári Szemle*, 1964. 107.
31. G. Borbély Levente, i. m. 19.